

ایران

دانشگاه الزهراء(س)

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه

جهت اخذ مدرک کارشناسی ارشد

رشته الهیات و معارف اسلامی، گرایش فقه و مبانی حقوق اسلامی

موضوع

بررسی مبانی و موارد پرداخت دیه توسط عاقله در فقه امامیه و حقوق موضوعه ایران

استاد راهنما

دکتر سید مسلم حسینی ادیانی

استاد مشاور

دکتر فریبا حاجی علی

دانشجو

حشمت صفانژاد

دی ماه ۱۳۹۷

کلیه دستاوردهای این تحقیق متعلق به دانشگاه الزهرا (س) است.

سپاسگزاری:

حمد و سپاس خداوند مَنان را به خاطر تمام آنچه که در طول عمر بر ما عطا فرمود و آنچه که با حکمت خود از ما دور داشت و بر ما منت نهاد تا فرا گیریم و بیاموزیم.

شایسته هست که از تمام بزرگوارانی که در تکمیل این پژوهش به شیوه‌های مختلف مرا یاری رسانده‌اند قدردانی کنم. از استاد راهنمایم جناب آقای دکتر سید مسلم حسینی ادیانی که در طول این پژوهش با متانت و دقت نظر با راهنمایی‌های عالمانه و روشنگرانه انجام تحقیق را سهل نمودند، تقدیر، تشکر و سپاسگزاری می‌نمایم. و سپاس از استاد بزرگوارم سرکار خانم دکتر فریبا حاجی علی که با مشاوره‌های مدبرانه در رفع و نواقص و اشکالات این اثر یاریم دادند. در نهایت از خانواده عزیزم که در طول این سالیان پشتیبان من بوده و زمینه ادامه تحصیل را برایم فراهم نمودند بی‌نهایت سپاسگزارم.

تقدیم:

ماحصل آموخته‌هایم را تقدیم می‌کنم به آنانی که مهر آسمانی‌شان آرام بخش آلام زمینی است. به استوارترین تکیه‌گاهم، پدر عزیزم

به زیباترین نگاه زندگیم، چشمان مهربان مادرم

که هرچه آموختم در مکتب عشق شما آموختم و هر چه بکوشم قطره‌ای از دریای بی‌کران مهربانیتان را سپاس نتوانم بگویم امروز هستی‌ام به امید شماست و فردا کلید باغ بهشتم در رضای شماست.

چکیده:

در فقه اسلامی بحث از دیه در موارد متعددی مطرح شده یکی از این موارد پرداخت آن توسط عاقله است. قانونگذار پرداخت خسارت مواردی از قبیل قتل خطائی محض، و همچنین قتل و جنایت توسط صبی و مجنون و چند مورد دیگر را بر عهده این افراد قرار داده و آن‌ها را مسئول پرداخت دیه می‌داند. در مقابل این مسئولیت، «اصل شخصی بودن جرایم و مجازات‌ها»، قرار دارد که معادل «قاعده وزر» در فقه است، مطابق این اصل هر انسانی شخصاً مسئول فعل و رفتار خود است و هیچ کس مسئول تحمل کیفر دیگری نیست. با بیان اینکه عاقله شامل عصبه یعنی پدر، پسر و بستگان ذکور نسبی أبوینی و اُبی به ترتیب طبقات ارث، و در صورت عدم عصبه یا فقر آن‌ها امام و حاکم اسلامی است و ماهیت حکم ضمان عاقله که حکم تکلیفی است. به این نتیجه رسیدیم که حکم ضمان عاقله براساس ساختار قبیله‌ای و مربوط به زمان خاصی نیست، بلکه از احکام مترقی و عادلانه اسلام است و در همه زمان‌ها قابل تداوم است، و نهاد بیمه‌ای که به عنوان جایگزین عاقله در جامعه امروزی مطرح شده اختصاص به دسته‌ی خاصی از جنایات خطائی (مانند جرایم ناشی از تخلفات رانندگی) دارد؛ و همه موارد جنایات خطائی را تحت پوشش قرار نمی‌دهد، بنابراین حمایت از جانی خطاکار و همچنین هدر نرفتن خون مجنی علیه که یک فرد مسلمان است مسئولیت عاقله در پرداخت دیه مجنی علیه را موجه می‌سازد، مشروط بر آنکه از جهت مالی تمکن داشته باشند.

کلمات کلیدی: عاقله، دیه، مسئولیت، اصل شخصی بودن مجازات، بیمه.

فهرست مطالب

مقدمه.....	۱
فصل اول: کلیات تحقیق.....	۶
بخش اول: مفاهیم و معناشناسی.....	۷
گفتار ۱- مفهوم قتل در لغت واصطلاح.....	۷
۱-۱-۱. تعریف قتل عمد.....	۸
۱-۱-۲. تعریف قتل شبه عمد.....	۹
۱-۱-۳. تعریف قتل خطای محض.....	۱۲
گفتار ۲- ارکان اقسام قتل.....	۱۳
۱-۲-۱. ارکان قتل عمد.....	۱۳
۱-۲-۲. ارکان قتل شبه عمد.....	۱۵
۱-۲-۳. ارکان قتل خطای محض.....	۱۶
گفتار ۳- مجازات اقسام قتل.....	۱۷
۱-۳-۱. مجازات قتل عمد.....	۱۷
۱-۳-۱-۱. قصاص.....	۱۷
۱-۳-۱-۲. دیه.....	۱۹
۱-۳-۱-۳. تعزیر.....	۲۱
۱-۳-۴. کفاره قتل.....	۲۲
۱-۳-۵. محرومیت از ارث.....	۲۳
۲-۳-۱. مجازات قتل شبه عمد.....	۲۳
۲-۳-۱-۱. دیه.....	۲۴

۲۴	۳-۲-۲. کفّاره
۲۴	۳-۲-۳. تعزیر
۲۵	۳-۲-۴. محرومیت از ارث و وصیت
۲۶	۳-۳. احکامی که بر قتل خطای محض مترتب می‌شود
۲۶	۳-۳-۱. دیه
۲۷	۳-۳-۲. کفّاره
۲۸	گفتار ۴- مفهوم لغوی و اصطلاحی دیه
۳۰	۴-۱. مقدّرات دیه
۳۰	۴-۱-۱. مقدار دیه در قتل عمد
۳۱	۴-۱-۲. مقدار دیه در قتل شبه عمد
۳۱	۴-۲-۳. مقدار دیه در قتل خطای محض
۳۳	گفتار ۵- مفهوم عاقله در لغت و اصطلاح
۳۵	بخش دوم: پیشینه تاریخی ضمان عاقله
۳۵	گفتار ۱- ضمان عاقله در عصر جاهلیت
۳۷	گفتار ۲- ضمان عاقله در آیین یهود
۳۸	گفتار ۳- ضمان عاقله در آیین مسیحیت
۳۹	گفتار ۴- ضمان عاقله در جامعه کنونی
۳۹	گفتار ۵- تکلیفی یا وضعی بودن ضمان عاقله
۴۰	۵-۱. نظریه وضعی بودن ضمان عاقله
۴۱	۵-۱-۱. ادله قائلین به وضعی بودن ضمان عاقله
۴۳	۵-۲. نظریه تکلیفی بودن ضمان عاقله
۴۴	۵-۲-۱. ادله قائلین به تکلیفی بودن ضمان عاقله
۴۸	فصل دوم مبانی نظری پرداخت دیه توسط عاقله در فقه و حقوق
۴۹	بخش اول: مصادیق عاقله

گفتار ۱- اقسام عاقله در فقه	۴۹
۱-۱. عصبه	۴۹
۱-۱-۱. نظریاتی در رابطه با عصبه بودن آباء و اولاد	۵۰
۱-۱-۱-۱. نظریه مبتنی بر عدم شمول عصبه بر اولاد و آباء	۵۱
۱-۱-۱-۲. نظریه مبتنی بر شمول عصبه بر اولاد و آباء	۵۱
۲-۱. مولای مُعتق	۵۱
۳-۱. ضامن جریره	۵۲
۴-۱. امام (ع)	۵۲
۱-۴-۱. موارد پرداخت دیه توسط امام	۵۳
۱-۴-۱-۱. خطای حاکم	۵۳
۲-۴-۱-۲. فرض فرار قاتل در قتل عمد	۵۴
۳-۴-۱-۳. نبودن عاقله یا فقر آنها	۵۴
۴-۴-۱-۴. پیدا شدن کشته‌ای در اماکن عمومی	۵۴
۵-۴-۱-۵. قتل خطائی کافر ذمی	۵۵
۶-۴-۱-۶. عدم وجود ادله کافی برای انتساب قتل به شخص	۵۶
گفتار ۲- مبانی فقهی مسئولیت عاقله	۵۷
۱-۲. قرآن کریم	۵۷
۲-۲. روایات شیعه	۵۷
۳-۲. روایات اهل سنت	۶۱
گفتار ۳- شرایط عاقله	۶۳
۱-۳. زنها	۶۳
۲-۳. کودک و دیوانه	۶۴
۳-۳. اهل دیوان	۶۴
۴-۳. هم شهری و هم محلی بودن	۶۵

- ۳-۵. مجرم و مرتکب جنایت ۶۵
- ۳-۶. معسر بودن عاقله ۶۶
- گفتار ۴- کیفیت پرداخت دیه توسط عاقله ۶۸
- ۴-۱. روش پرداخت دیه توسط عاقله ۶۹
- ۴-۱-۱. نظریه اول (براساس رعایت ترتیب طبقات ارث ۶۹
- ۴-۱-۱-۱. دفع یک توهم ۷۱
- ۴-۱-۲. نظر دوم (جمع میان همه طبقات ۷۲
- ۴-۲. غیبت عاقله ۷۳
- ۴-۳. مسئولیت عاقله در پرداخت ارش ۷۳
- گفتار ۵- اصل شخصی بودن مسئولیت و استثنای آن ۷۴
- ۵-۱. مبانی فقهی اصل شخصی بودن مجازات ۷۵
- ۵-۱-۱. قرآن مجید ۷۵
- ۵-۱-۲. سنت ۷۷
- ۵-۱-۳. اجماع ۷۸
- ۵-۱-۴. عقل ۷۸
- بخش دوم: مبانی حقوقی مسئولیت عاقله ۷۹
- گفتار ۱- تفکیک دیدگاه ۷۹
- ۱-۱. دیدگاه کیفی بودن دیه ۸۰
- ۱-۲. دیدگاه جبرانی بودن دیه ۸۰
- ۱-۳. دیدگاه تلفیقی بودن دیه ۸۲
- ۱-۴. نظر برگزیده ۸۳
- گفتار ۲- مسئولیت عاقله در عصر حاضر ۸۴
- ۲-۱. ادله موافقان مسئولیت عاقله ۸۴
- ۲-۱-۱. تضامن متقابل ۸۴

۸۵	۲-۱-۲. اثر بازدارندگی ضمان عاقله
۸۶	۳-۱-۲. تقابل ارث و ضمان
۸۷	۴-۱-۲. همیاری و تعاون در ضمان عاقله
۸۸	۲-۲. نقد و بررسی دلائل مخالفین مسئولیت عاقله
۹۵	فصل سوم موارد پرداخت دیه توسط عاقله در فقه و حقوق
۹۶	بخش اول: مسئولیت عاقله در جنایات خطائی
۹۶	گفتار ۱- قتل خطایی محض
۹۷	۱-۱. سقط جنین خطایی محض
۹۹	۲-۱. قتل خطائی توسط شخص نائم
۱۰۶	گفتار ۲- جراحات موضحه
۱۰۹	بخش دوم: مسئولیت عاقله در موارد عمدی بودن جنایات
۱۰۹	گفتار ۱- جنایات عمد و شبه عمد نابالغ و دیوانه
۱۱۳	گفتار ۲- فرار قاتل یا فوت او در قتل عمد
۱۱۸	گفتار ۳- جنایات اعمی
۱۱۹	۱-۳. ادله قائلین به قصاص اعمی
۱۲۳	۲-۳. ادله قائلین به قصاص نشدن اعمی
۱۲۸	گفتار ۴- مسئولیت عاقله به لحاظ ادله اثبات جرم
۱۲۸	۱-۴. اقرار
۱۳۰	۲-۴. بیّنه
۱۳۱	۳-۴. قسامه
۱۳۴	۴-۴. علم قاضی
۱۳۷	گفتار ۵- نهاد بیمه جایگزین عاقله در عصر حاضر
۱۳۷	۱-۵. بیمه و ماهیت آن
۱۳۸	۲-۵. مهم ترین انواع بیمه

۱۳۹	۳-۵. اقسام بیمه مسئولیت
۱۴۱	۴-۵. تئوری جایگزینی بیمه از نهاد عاقله
۱۴۳	نتیجه‌گیری
۱۴۶	پیشنهادها
۱۴۷	فهرست منابع و مآخذ
۱۵۷	Absteract

مقدمه

در اینکه انسان‌ها در زندگی اجتماعی وابستگی‌های به یکدیگر دارند، شک و تردیدی وجود ندارد و هر فرد در مقابل هم‌نوع خویش مسئولیت‌های را به لحاظ شرعی و عرفی و عقلی دارد برخی از این مسئولیت‌ها نیز جنبه اخلاقی دارند. از جمله مسئولیت‌های که برای برخی افراد قرار داده شده، مسئولیت عاقله در پرداخت دیه جنایات خطائی محض است. به این صورت که خویشاوندان جانی مسئول جنایتی هستند که خود هیچ دخالتی در آن نداشتند. سابقه تاریخی چنین حکمی را باید قبل از اسلام و در دوران جاهلیت جستجو کرد که افراد به صورت قبیله‌ای زندگی می‌کردند و در مقابل جنایت هر فرد از گروه خود، مسئولیت جمعی داشتند و اسلام نیز ضمن ایجاد تغییراتی، آن را امضاء کرده است. براساس این حکم خویشاوندان جانی (عاقله) در شرایطی، مسئولیت پرداخت دیه مجنی علیه یا اولیای دم را بر عهده داشتند. این امر یکی از مسائل مورد بحث و مناقشه بین فقها و حقوقدانان است، چرا که امروزه عده‌ای معتقدند نهاد عاقله در زمان کنونی قابلیت اجرایی ندارد اما چون فقها تاکنون به نسخ حکم مسئولیت عاقله فتوا نداده‌اند و در قانون مجازات اسلامی جدیدالتصویب موضوع عاقله و مسئولیت ایشان در پرداخت دیه جنایات خطائی بیان شده است و ما نیز به جهت اجرای قانون که حکم شرعی و عقلی ماست، لازم دانستیم که بدانیم عاقله کیست و مبانی آن چیست و موارد مسئولیت آن کدام‌اند.

در این پژوهش ابتدا به تعریف مباحث کلی مرتبط با تحقیق پرداخته شده است و سپس مبانی نظری پرداخت دیه توسط عاقله در فقه و حقوق را بررسی کردیم و در فصل سوم به بررسی موارد پرداخت دیه توسط عاقله در فقه و حقوق ایران پرداخته شده است و در نهایت با بررسی نهاد بیمه به عنوان جایگزین عاقله در جامعه امروزی به نتیجه‌گیری مطالب دست یافتیم.

طرح رساله شامل موارد زیر می‌باشد:

۱- تبیین موضوع

در فقه اسلامی بحث از دیه در موارد متعددی مطرح شده یکی از این موارد پرداخت آن توسط عاقله است بدون آنکه افراد عاقله مرتکب جرم و جنایتی شده باشند، قانونگذار پرداخت خسارت مواردی از قبیل قتل خطایی محض، و همچنین قتل و جنایت توسط صبی و مجنون و چند مورد دیگر را به عهده این افراد قرار داده و آنها را مسئول پرداخت دیه می‌داند. در حقوق اسلامی این بحث به عنوان مسئولیت عاقله مطرح است که مبتنی بر قراردادهای اجتماعی بین افراد در جامعه سنتی پیش از اسلام به شمار می‌رفت که در زمان خود از پشتوانه حقوقی برخوردار بود و پس از

اسلام هم در راستای کاستن از ضرر و زیان ناخواسته و احساس مسئولیت از مراقبت و مواظبت از افراد عقب مانده و لاابالی در کم شدن این گونه خسارت ها مورد امضای شارع قرار گرفته است، و در مقابل این اصل شخصی بودن مجازات است که مستند به ادله عقلی و نقلی و همچنین این اصل قرآنی «لا تزر وازرة وزر اخرى» «۱۶۴ انعام، ۱۵ اسراء، ۷ زمر» است که مطابق آن هر انسانی شخصا مسئول فعل و رفتار حقوقی خود است و هیچ کس مسئول کیفر مترتب بر آن نیست؛ چون ضمان عاقله با این اصل مستند در تعارض می باشد این موضوع فقیهان را واداشت با ارائه توجیهاات گوناگون چرایی آن را تبیین کنند. ولی متأسفانه به دلیل عدم حاکمیت اسلام در طول تاریخ، این مقوله تنها در کتب فقهی مربوطه آمده و به صورت تئوری از آن بحث می شده است که موجب عدم شناخت صحیح جامعه از آن شده، اما اکنون که نظام جمهوری اسلامی حاکم است، سعی در تطبیق و پیاده کردن احکام الهی شده است و نهاد عاقله را به عنوان یک نهاد حقوقی، مورد توجه قرار داده و احکام مربوط به آن را تصویب کرده است. جا دارد که این موضوع مورد بررسی و تحقیق و تبیین قرار گیرد و این اصل حقوقی را برای عموم و علی الخصوص برای کسانی که به عنوان عاقله، در این جایگاه قرار می گیرند و اطلاعات چندانی از نظام عاقله و احکام مربوط به آن را ندارند، مورد شناسایی قرار گیرد.

۲- پرسش های پژوهش

سوال اصلی که در این تحقیق مطرح شده و به آن پاسخ داده خواهد شد این است: مبانی و موارد پرداخت دیه توسط عاقله از دیدگاه فقه امامیه و حقوق موضوعه ایران چیست؟

به دنبال این سوال اصلی سوالات فرعی به شرح زیر مطرح است.

- دیه چه نوع جنایاتی برعهده ی عاقله است؟

- پرداخت دیه توسط عاقله استثنایی بر اصل شخصی بودن مسئولیت کیفری و آیه شریفه «لاتزر وازرة وزر اخرى» خواهد بود؟

- با توجه به شرایط فعلی تأسیس عاقله در پرداخت دیه چگونه قابل اجرا می باشد؟

- دیه جنایات خطایی در نفس و دیه جراحت های اعضاء به اندازه موضحه و زیادتر از آن بر عهده ی عاقله می باشد.

۳- فرضیات پژوهش:

- با توجه به ماهیت دیه و جنبه مدنی و جبران خسارت بودن آن گفته می شود مسئولیت عاقله نمی تواند استثنایی بر اصل شخصی بودن مسئولیت کیفری و آیه شریفه ی «لا تزرو وازرۀ وزر اخری» باشد و منافاتی با اصل شخصی بودن جرم ندارد و عاقله مسئول جنبه مدنی ضمان دیه است.

- بدون شک در جنایات خطایی عاقله مکلف به پرداخت دیه می باشد اما اگر عاقله پرداخت نکند یا عاقله تمکن نداشته باشد خود جانی باید بپردازد و در صورت عدم تمکن جانی از بیت المال پرداخت می گردد.

۴- اهداف و ضرورت پژوهش:

عاقله نهادی است بر مبنای اعانت و یاری خویشان، چون اصل تشریح چنین حکمی معقول و مقبول به نظر می رسد، جامعه اسلامی موظف به فراهم نمودن محیط اجرای این قاعده می باشد از این رو پژوهش های علمی در این حوزه، به ویژه با دیدگاه های مختلفی که وجود دارد بسیار حائز اهمیت است یکی از دلایل انتخاب این موضوع در قالب یک پژوهش علمی بحث وجود تعارض یا عدم تعارض قاعده ضمان عاقله با اصل شخصی بودن مجازات است این که بگویم عرف جامعه کنونی ضمان عاقله را نمی پذیرد باعث نمی شود که ما نهادی را که مورد تأیید اسلام است در میان شیعه و اهل سنت در اصل این تأسیس اختلافی نیست، کنار بگذاریم و حتی می توان گفت با اعمال این قاعده معاضدت و یاری بین خویشان که از نظر اسلام پسندیده و نیکوست بیشتر و فراگیر می شود بنابراین تحلیل و بررسی دقیق و رفع شبهات موجود از دلایل انتخاب این موضوع بشمار می رود. هدف از این پژوهش، بررسی دقیق جایگاه عاقله، تبیین دلائل و مبانی و موارد مسئولیت ایشان در فقه امامیه و قوانین کیفری ایران می باشد که حاصل آن می تواند راهگشائی برای تفسیر قوانین مربوط به این بحث توسط قضات در دادگاه ها و همچنین قابل استفاده برای کسانی که در جایگاه عاقله قرار می گیرند، یا افرادی که دارای شرایط مقرر برای مسئولیت عاقله هستند و از آن اطلاع ندارند باشد.

۵- زمینه پژوهش:

تا آنجا که بررسی شده در مورد سابقه ی این تحقیق پژوهش های صورت گرفته است از

جمله:

الف) پایانامه ها:

۱. بررسی اصل شخصی بودن مجازات و نسبت آن با مسئولیت عاقله، نگارش سودابه زلفیان، استاد راهنما: قدرت اله خسرو شاهی از دانشگاه پیام نور تهران برای اخذ مدرک کارشناسی ارشد سال ۱۳۸۹،

۲. نگرش نوین بر مسئولیت عاقله، نگارش محمد صادق مهر اندیش، استاد راهنما: احمد باقری از پژوهشکده امام خمینی برای اخذ مدرک کارشناسی سال ۱۳۸۲،

موضوع پژوهش حاضر تطبیقی میان فقه و حقوق است، در حالی که در پایانامه‌های دیگرکار تطبیقی صورت نگرفته و معمولاً از نظر فقهی مورد بررسی قرار گرفته و به صورت جامع مورد بررسی قرار نگرفته است. در حالی که در این پژوهش علاوه بر بررسی فقهی پرداختن به جنبه حقوقی و ذکر مواد قانون مجازات اسلامی مرتبط نیز آمده است.

ب) مقاله ها:

۱. از جمله مقاله‌ی «بررسی حقوقی عاقله در فقه اسلامی و قرآن» از «روح... افضلی» مجله‌ی مطالعات قرآن (فدک سابق)، سال دوم، شماره ۷ پاییز ۱۳۹۰ در این مقاله نویسنده با ادله شرعی و نظرات فقها به بررسی مسئولیت عاقله پرداخته، و به این نتیجه رسیده است که حکم عاقله غیر قابل اجرا و مخالف اصل شخصی بودن مجازات است و یک حکم امضایی مورد تأیید روش عقلایی در زمان تشریح است.

۲. «شبهات عاقله» از «علی صادقی» فصلنامه فقه اهل بیت، سال شانزدهم، شماره ۶۳-۶۴ پاییز و زمستان ۱۳۸۹ نویسنده معتقد است مبانی مسئولیت نهاد عاقله در روایات و کلام فقها توارث است و توارث امر همیشگی که مختص به زمان خاصی نیست، در حال حاضر نهاد مورد تأیید اسلام برای پرداخت دیه نهاد عاقله است.

۳. مقاله‌ی «عاقله در نظام فقهی اسلام» از «صدیقه اشرف» فصلنامه تخصصی فقه اهل بیت، سال هفتم شماره ۲۸ تابستان ۱۳۹۰ نویسنده معتقد است مقتضیات زمان موجب نسخ احکام نمی باشند و قائل است این حکم همچنان قابل اجرا است.

در این مقاله‌ها به طور مختصر به بررسی مسئولیت عاقله پرداخته شده و هر کدام به جنبه‌های خاصی پرداخته شده تمام جوانب این موضوع بیان نشده است.

۶- روش تجزیه و تحلیل داده‌ها: توصیفی - تحلیلی

۷- روش گردآوری مطالب: کتابخانه‌ای

۸- ساماندهی تحقیق: این پایانامه شامل سه فصل است:

ابتدا در فصل اول (کلیات) به مباحث کلی مانند تعریف واژگان قتل و انواع آن، مجازات آن، تعریف دیه، عاقله، از منظر کاربردهای لغوی و اصطلاحات رایج بین فقیهان و دانش حقوق در قالب دو بخش مورد بحث قرار می‌گیرد. در فصل دوم به بررسی مبانی نظری پرداخت دیه توسط عاقله در فقه و حقوق در قالب دو بخش مطمح نظر قرار گرفته و در فصل سوم به بررسی موارد پرداخت دیه توسط عاقله در فقه و حقوق ایران و همچنین به بررسی نهاد بیمه به عنوان جایگزین عاقله در شرایط فعلی در قالب دو بخش پرداخته شد و در پایان به نتیجه‌گیری مطالب دست یافتیم.

فصل اول

کلیات تحقیق

بخش اول: مفاهیم و معنائشناسی

گفتار ۱- مفهوم قتل در لغت و اصطلاح

واژه قتل مصدر است مجازاً به معنی زدن شدید است^۱ و در اصل همان ازاله روح است از بدن مثل مرگ، لیکن در صورتی که نسبت به کشنده اعتبار شود و به سببی عمدی یا شبه عمد مستند باشد؛ قتل گویند و به اعتبار از بین رفتن روح از بدن و بطلان حیات، موت می‌نامند چنانکه خداوند متعال می‌فرماید: «أَفَان مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ» آیا جا دارد اگر پیغمبر اسلام (ص) بمیرد یا کشته شود شما به عقب برگردید؟

نکته: از کلمه (أفان مات او قتل) استفاده می‌شود موت غیر از قتل است. زیرا اگر موت و قتل یکی بودند کلمه: (قتل) را به کلمه (مات) عطف نمی‌کردند چه آنکه باید بین معطوف و معطوف علیه مغایرت باشد^۴

این واژه در ضمن آیات قرآن در مقام دیگری استعمال شده است از آن جمله است:

۱- به معنی قصاص - است چنانکه خداوند در سوره اسراء می‌فرماید: «فَلَا يَسْرِفُ فِي الْقَتْلِ»

۲- در مقام قصد نفرینی آمده است - چنانکه خداوند در سوره بروج می‌فرماید: «قُتِلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ»^۶ اصحاب کانال کشته شدند و یا مرگ بر شکنجه گران صاحب گودال آتش. در نتیجه واژه قتل به معنی کشتن است ولی قصد از آن چیز دیگری است.

واژه قتل در کتب فقهی امامیه به صورت مستقل تعریف نشده و تعاریفی که شده، بیان موجبات قصاص بوده بدین صورت که اکثر فقها در آغاز ابواب کتاب قصاص خود، قتل را به ازهاق النفس به معنی اخراج و خارج ساختن روح تعریف کرده^۷ و در این مقام آورده‌اند: که «هو ازهاق النفس المعصومة المكافئة عمداً و عدواناً» که در حقیقت بیان موجبات قصاص است. ازهاق نفس در این

۱. معلوف، لويس، المنجد في اللغة (مصور)، چاپ دوم، تهران، انتشارات اسلام، ۱۳۸۰، ص ۶۰۸.

۲. راغب اصفهانی، ابوالقاسم، الحسين بن محمد، المفردات في غريب القرآن، چاپ دوم، بی جا، مکتبه‌المرتضویه، ۱۳۶۲، ص ۶۵۵.

۳. سوره آل عمران / ۱۴۴.

۴. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، ذیل عنوان «قتل»

۵. سوره اسراء / ۳۳.

۶. سوره بروج / ۴.

۷. شهید ثانی، زین الدین بن علی، الروضة البهیة فی شرح اللمعة الدمشقیة، چاپ اول، قم، کتاب فروشی داوری، ۱۴۱۰ هـ ق، ص ۱۱.